

Boëthius

De vertroosting van de filosofie

Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien
door R.F.M. Brouwer

Inhoud

Inleiding

Het leven van Boëthius	11
Boëthius' tijd	19
Cultuur en onderwijs	23
Christelijke receptie van de antieke traditie	25
Filosofie in de late Oudheid	29
<i>De consolatio philosophiae</i>	
Het raamwerk	37
Allegorie en allegorese	39
Inhoud en strekking van de <i>Consolatio</i>	44
De filosofische traditie in de <i>Consolatio</i>	45
Filosofie en christendom	47
Receptiegeschiedenis van de <i>Consolatio</i>	50
De literaire vorm van de <i>Consolatio</i>	56

De vertroosting van de filosofie

Boek I	69
Boek II	87
Boek III	109
Boek IV	143
Boek V	173

Aantekeningen

Boek I	199
Boek II	207
Boek III	219
Boek IV	238
Boek V	252

Beknopte bibliografie	265
-----------------------	-----

Inleiding

Het leven van Boëthius (rond 480–525/6)

Van het adellijke Romeinse geslacht der Anicii (de gens Anicia) waartoe Anicius Manlius Severinus Boëthius behoorde, wijzen de vroegste sporen naar de tweede eeuw v.C. We weten van een consul Lucius Anicius Gallus in 160 v.C. De familie stamde uit Praeneste. In de vierde eeuw n.C. sterft de mannelijke lijn waarschijnlijk uit: de Anicii die dan nog van zich doen spreken, behoren tot de vrouwelijke lijn. Enigen van hen treden toe tot het christendom en figureren op de voorgrond als invloedrijke woordvoerders van de christelijke minderheid in de senaat. Verscheidene Anicii vervullen hoge ambten, waaronder het consulaat, en in de vijfde eeuw is de familie verzwagerd met de meeste andere Romeinse adellijke geslachten. Het epitheton ‘laatste Romein’ dat Boëthius wel is toegemeten, wordt door de genealogie dus in elk geval wel akoestisch versterkt.

Ook Boëthius' vader bekleedde in 487 het consulaat, iets wat eveneens voor hemzelf en zijn beide zoons was weggelegd. In 488 verzegelde hij zijn vader naar Alexandrië, waar deze tot praefectus was benoemd, en legde of verstevigde daar ongetwijfeld de basis voor zijn kennis van het Grieks. In 490 stierf zijn vader en werd Boëthius in Rome onder de hoede gesteld van het in die periode aanzienlijkste lid van de familie der Symmachi, die in de late Oudheid zo'n prominente rol vervult, Quintus Aurelius Memmius Symmachus. Diens beroemde voorvader en naamgenoot had zich rond 370 als onverdroten voorvechter van de antiek-Romeinse instellingen en de klassieke literaire en retorische traditie, maar ook als pleitbezorger van religieuze tolerantie, te weer gesteld tegen de wassende invloed van het christendom – vergeefs, zoals hijzelf al ondervond. De nazaten van deze protohumanist waren echter inmiddels zelf tot het christendom overgegaan en Boëthius' pleegvader was dan ook christen. Dat was echter allerminst ten koste gegaan van zijn klassieke vorming. Hij was een invloedrijk literator, tevens doorkneet in de filosofische traditie van de commentatoren. Zijn editie van het later zo invloedrijke commentaar van zijn tijdgenoot Macrobius op Cicero's *Droom van Scipio* speelt in de handschriftelijke overlevering van dat werk een herkenbare rol. Ook poli-

tiek trad hij op de voorgrond: in 485 was hij consul geweest en als *caput senatus*, een functie die hij vanaf 523 vervulde, zou hij verwickeld raken in de onmiddellijke nasleep van het proces tegen Boëthius, wat ook hem het leven kostte. Bij deze man moet Boëthius veel van zijn gading hebben aangetroffen en, getuige de lovende woorden die hij in de *Consolatio* aan hem wijdt, vatte hij een intense bewondering voor hem op. In zijn huis vond hij ook een echtgenote: tussen 495 en 500 huwde hij met Symmachus' dochter Rusticiana.

De latere bisschop van Pavia, Ennodius, was een notoire pluimstrijker, maar uit een overgeleverde bloemrijke brief die hij aan Boëthius richtte, valt toch wel op te maken dat deze de reputatie genoot zich al op jonge leeftijd productief aan de letteren en de wetenschap te hebben gewijd. Ennodius duwt hem een fakkel in de hand die, 'door de Ouden aangestoken, door u [Boëthius] tot een laaiende gloed werd angeblazen'. Zeker is dat Boëthius, al dan niet gestimuleerd door studiereizen naar Alexandrië en Athene – vooral over zijn bezoek aan de laatste stad bestaat onzekerheid –, zich sterk bewust was van de intellectuele noden van zijn tijd en zichzelf bij de leniging daarvan een bemiddelende taak toedacht. Voor zo'n bemiddelende rol stond hem daarbij ongetwijfeld het voorbeeld van Cicero (eerste eeuw v.C.) voor ogen. Het lijkt bepaald niet te veel gezegd dat hij zich al vroeg door een soort educatieve roeping bezielde. Zijn kennis van het Grieks, die hij deels aan zijn pleeg- en schoonvader te danken zal hebben gehad en die in het Latijnse Westen van zijn dagen een zeldzaamheid begon te worden, kwam hem daarbij van pas, maar is op zichzelf zeker ook een instigatie te meer geweest om positie te kiezen als een brandspiegel waarin de hele antieke wetenschap en filosofie zou worden opgevangen. Een helder besef van wat in zijn tijd op het spel stond, gecompromitteerd dreigde te worden en aan het risico van verschraling bloot kwam te staan, bracht grote ambities bij hem teweeg.

Uit de eerste regels van de *Consolatio* (het openingsgedicht) valt op te maken dat Boëthius zich aanvankelijk ook aan de dichtkunst heeft gewijd. De formulering wijst in de richting van bucolische poëzie in vergiliaanse trant. De daarin ontwikkelde vaardigheid moet hij, gezien de kwaliteit van verscheidene poëtische gedeelten van de *Consolatio*, op peil hebben gehouden. Maar al spoedig moet hij zijn belangstelling op de wetenschap hebben gericht. Zijn eerste geschrift, een bewerking van een Grieks traktaat, was *De institutione arithmetica*. In de inleiding daarop ontvouwt hij zijn ambitieuze plannen. Die voert hij uit door de publicatie van onder meer een op Griekse voorbeelden teruggaand werk

over muziektheorie (*De institutione musica*) en twee (niet overgeleverde) verhandelingen over meetkunde en astronomie.

Hoewel deze geschriften, die tussen 502 en 507 gepubliceerd werden, een zuiver theoretisch karakter hadden, moet Boëthius ook als *practicus*, als *technicus* misschien zelfs, naam gemaakt hebben. Want rond 506 bemiddelde Cassiodorus – ook in de klassieke traditie een invloedrijk bemiddelaar – bij een verzoek van koning Theoderik aan Boëthius om, bij wijze van diplomatiek cadeau voor de Bourgondische koning Theobald, een zonneklok en een waterklok te construeren. Tevens werd zijn advies ingewonnen toen de Frankische koning Clovis verblijd, wie weet mild gestemd moest worden door de toezending van een harp- of citerspeler.

Rond 508 begint Boëthius aan een serie werken over logica. Het eerste was een commentaar op de invloedrijke Inleiding (*Isagogè*) van de Griekse neoplatonische filosoof Porphyrius (234-301/305) op *De categorieën* van Aristoteles, en wel op basis van een bestaande vertaling van dit wijdverbreide leerboek. Later vervaardigde hij zelf een nieuwe vertaling en een tweede commentaar. (Dergelijke commentaren op vertalingen van inleidingen op de werken van Plato en Aristoteles zijn typerend voor de filosofische cultuur van de late Oudheid.) Dan volgen commentaren op en vertalingen van diverse logische werken van Aristoteles, onder meer *De categorieën* zelf, *De interpretatione* en de *Analytica priora*. Ook op Cicero's *Topica* schreef hij een commentaar, dat echter slechts gedeeltelijk is overgeleverd.

In 512 onderbrak Boëthius deze serie voor een geschrift waarmee hij zich waagde in het theologisch strijdgewoel van zijn dagen, toen dit de gemoederen weer eens ernstig verhitte – waarop er later nog enige volgden. De theologische positie die hij hierin innam, was achteraf gezien – namelijk in het licht van de latere ontwikkelingen in de christelijke dogmatiek – een comfortabele middenpositie, maar ten tijde van de publicatie heeft hij zich er hoogstwaarschijnlijk toch door gecompromitteerd en in de nesten gewerkt, zoals later zal blijken.

Van een onderbreking van zijn publicistische activiteiten was waarschijnlijk nauwelijks sprake toen Boëthius in 510 door koning Theoderik, met instemming van de Romeinse keizer (Anastasius I) in Constantinopel, werd benoemd in de functie, of liever in de rang van consul, 'sine collega' nog wel: een eerbewijs dat toentertijd nog steeds hoge waardering genoot en Boëthius' aanzien ongetwijfeld vergrootte, maar dat weinig om het lijf had in termen van tijd en moeite die het van de gelukkige placht te vergen. Toch was het meer dan alleen een uit-

vloeisel van zijn maatschappelijke status uit hoofde van zijn connecties met Symmachus: hij zag er, vermoedelijk terecht, ook een erkenning van zijn literaire verdiensten in, en achteraf, tijdens het schrijven van de *Consolatio*, vervult het hem, ondanks de treurigheid die zijn terugblik dan omfloerst, nog steeds met grote voldoening. Bovendien maakt hij dan melding van een actie die hij als consul ondernam ten behoeve van bewoners van Campanië, die het zwaar te verduren dreigden te krijgen door een maatregel die hun een maximumprijs voorschreef waarvoor ze hun waren aan de man mochten brengen. De consul stak daar een stokje voor en vond koning Theoderik daarbij aan zijn zijde. Als een sinecure vatte hij zijn taak dus niet op.

Ook van een tweede hoogtepunt in zijn carrière zou hij in de *Consolatio* melding maken, als hij zich door Vrouwe Filosofie laat herinneren aan ‘de dag waarop je je beide zoons als consul gezamenlijk uit je huis zag schrijden, omstuwd door de senatoren en een opgetogen menigte’. Die dag viel aan het begin van het jaar 522, toen hij het zeldzame genoegen smaakte zijn beide zoons met het consulaat bekleed te zien, een gebeurtenis waaraan hij luister meende te moeten bijzetten door het uitspreken van een lofrede op koning Theoderik. De cynische veronderstelling dat dit hem geen windeieren legde, vindt in de bronnen weliswaar geen steun, maar een feit is dat hij kort daarop (522/523) werd benoemd tot Magister Officiorum, dat wil zeggen: topbeambte in de bestuurlijke hiërarchie waarmee Theoderik zijn bewind over Italië uitoefende, een functie die hem dan ook in diens directe omgeving bracht, aan het hof in Ravenna. Daarmee had Boëthius het summum aan aanzien en politieke macht in de wacht gesleept dat voor een Romeinse aristocraat in zijn tijd was weggelegd. Sereen straalde Vrouwe Fortuna hem tegen.

Toen sloeg de bliksem in en wendde Fortuna ‘achter een wolk haar valse gelaat’ van Boëthius af (*Consolatio* 1, 1(m), r. 19). Plotseling bleek hij verwickeld te zijn geraakt in een affaire die hem in de kerker zou doen belanden en in een situatie zou brengen waarin hij zich op de filosofie als zijn enige troost zou zien aangewezen. In het eerste boek van de *Consolatio* doet hij zelf verslag van de gebeurtenissen, die zich ongeveer als volgt moeten hebben toegedragen.

Theoderiks benoeming van Boëthius tot Magister Officiorum was een blijk geweest, of had de schijn moeten wekken, van hersteld vertrouwen in de Romeinse aristocratie. Voordien had daar het nodige aan geschort. Dat had alles te maken met de precaire verhouding tussen het door Goten bestuurde Italië en de Romeinse keizer in Con-

stantinopel. In de senaat van Rome roerde zich een invloedrijke factie die zich verholen of onomwonden door pro-Byzantijnse gevoelens liet leiden, een partijkeuze die werd gecompliceerd en gecamoufleerd door theologische geschillen en een daar ook weer mee samenhangend, jaren slepend conflict over een pauskeuze. Deze achtergronden en de factoren die het gedrag van de tot dan toe behoedzaam en tolerant manoeuvrerende Theoderik bepaalden, zullen zo dadelijk worden belicht.

Om ons nu te bepalen tot de feiten die leidden tot Boëthius' val: in het najaar van 523 werd een aantal brieven die door leidende Romeinse senatoren aan keizer Justinus (of diens neef en latere opvolger Justinianus) in Constantinopel waren gericht, onderschept en naar het hof van Ravenna doorgespeeld. Vooral een zekere Albinus werd hierdoor gecompromitteerd. Over de inhoud van die brieven is niets met zekerheid bekend, maar Albinus was een overtuigd voorvechter van een verzoening tussen oost en west in kerkelijke en theologische aangelegenheden, en alleen al dat streven maakte hem in Ravenna verdacht. Het is ook niet onmogelijk dat de opvolging van de bejaarde Theoderik aan de orde werd gesteld. Boëthius, die zich in zijn functie aan Theoderiks hof voor de belangen van de Romeinse senaatsadel had ingezet – daarbij vermoedelijk niet erg behoedzaam opereerde en binnen korte tijd veel vijanden had gemaakt onder de 'palatinae canes' (= hofhonden), zoals hij ze in de *Consolatio* zou bestempelen –, wist van de brieven af maar kwam pas in actie toen Albinus naar Ravenna was ontboden en daar bij Theoderik in staat van beschuldiging was gesteld. Toen de koning in datgene wat door deze aantijging werd onthuld een aanwijzing beliefde te bespeuren voor een Romeins-aristocratische samenzwering tegen zijn (Gotische) bewind, legde Boëthius zijn volle gewicht in de schaal en verdedigde met verve de goede trouw van Albinus en de hele Romeinse senatorenstand. Daarmee had hij zich echter te ver vooruit gewaagd en zelfs niet alle senatoren schaarden zich achter hem.

Een zekere Cyprianus, een oude concurrent, beschuldigde hem van medeplichtigheid en duwde hem aldus, met behulp van diverse door Boëthius later smakelijk getypeerde handlangers, in het kielzog van de al verloren Albinus. De beschuldiging die tegen Boëthius werd ingebracht, was drieledig: 1. hij zou geprobeerd hebben de bewijslast tegen Albinus te verdonkeremanen (crimen perduellionis); 2. hij zou zich ook zelf in geschrifte een aanhanger hebben betoond van de 'libertas Romana' (crimen maiestatis), een verre en sterk vervormde echo van het soort aantijgingen waarmee de Romeinse keizers in de eerste eeuw n.C.

om zich heen plachten te maaien; en 3. hij zou zich aan occulte, magische praktijken hebben bezondigd (crimen sacrilegii). – Of de laatste beschuldiging ernstig gemeend was, is onzeker. Wel is zeker dat ze ernstige consequenties had en dat Boëthius niet de eerste was die het slachtoffer werd van zo'n gecombineerde beschuldiging van hoogverraad en occulte praktijken. Uit de latere Oudheid zijn er verscheidene voorbeelden van bekend, onder andere Apulejus in de tweede eeuw. In de *Consolatio* maakt hij zelf gewag van 'vilissimorum spirituum praesidia' (bescherming door minderwaardige geesten) die hij volgens zijn aanklagers zou hebben ingeroepen, en in Boek iv blijkt hij het zelf niet uitgesloten te achten dat het fatum zich bedient van goddelijke geesten die als helpers van de voorzienigheid dienst doen. Anderzijds beklemtoont hij bij herhaling de unieke, zij het meestal desastreuze speelruimte die in het kosmische bestel voor de menselijke vrijheid is ingeruimd. Maar in een vroeger werk, een Aristoteles-commentaar, had hij die ruimte juist aanzienlijk ingeperkt ten gunste van bepalende en sturende vermogens van hemellichamen. Een dergelijk zwalken is, niet onbeïnvloed door Boëthius, nog bij Dante bespeurbaar; men kan het eveneens bij de meeste neoplatoonse filosofen aantreffen. Wie kwaad wilde, kon er zijn voordeel dus mee doen. Daar kwam nog bij dat er in 519 zowel in het oosten als in het westen een komeet te zien was geweest. Nu weten we dat kometen onder meer vaak geïnterpreteerd werden als voorboden van dynastieke veranderingen; en aangezien de opvolging van Theoderik voorwerp van gissing en machinatie was, kan Boëthius' interesse voor zulke hemelverschijnselen, gesteld dat die aannemelijk kon worden gemaakt, hem heel wel noodlottig zijn geworden. De veronderstelde inhoud van de brieven die de hele zaak aan het rollen hadden gebracht, kan er dan nog het zijne aan hebben bijgedragen. Dat hetzelfde verschijnsel in het oosten juist werd geïnterpreteerd als een aanwijzing voor hemelse onvrede over Justinus' politiek van kerkelijke verzoening maakt de hele constructie pikanter, maar niet per se onwaarschijnlijker.

Wat er ook van zij, de politiek getergde en in het nauw gebrachte Theoderik tilde zwaar aan de beschuldigingen. Hij liet zijn Magister Officiorum arresteren en opsluiten in Ticinum (Pavia). De stadsprefect Eusebius werd uit Rome ontboden om het proces tegen Boëthius te voeren. Weerwoord werd hem niet gegund, wat hem zeer verbitterde en hem de Apologie in de pen gaf, die in het eerste boek van de *Consolatio* te lezen valt. Het doodvonnis werd, waarschijnlijk in Rome, door een geïntimideerde senatorenrechtbank uitgesproken.

In de tijd die Boëthius in Pavia, gekerkerd of geïnterneerd, scheidde van de uitvoering van het vonnis, schreef hij het werk dat hem – ongeacht zijn daarin belijde scepsis over de betekenis van aardse naam en faam – van blijvende roem bij het nageslacht verzekerde: *De vertroosting van de filosofie (De consolatione philosophiae Libri iv)*, als een Socrates redi-vivus oog in oog met de dood. Dat feit scheidt echter ook een probleem, een probleem dat nog wordt gecompliceerd door de onzekerheid, in de bronnen, over Boëthius' sterfjaar: eind 523, 524, 525 en de eerste maanden van 526 worden genoemd of geïmpliceerd. De vroege datering stuit op de onaannemelijkheid van de veronderstelling dat hij kans heeft gezien om binnen een maand of enige maanden de *Consolatio* te schrijven. Een latere datering is echter niet alleen om die reden waarschijnlijker, maar ook omdat we op goede gronden kunnen aannemen dat Theoderik de geïnterneerde Boëthius en zijn inmiddels op verdenking van medeplichtigheid gearresteerde schoonvader Symmachus als gijzelaars in leven hield. In het voorjaar van 525 had keizer Justinus in het oosten namelijk een campagne op touw gezet tegen de arianen, merendeels Goten, die onder meer had geleid tot onteigening van ariane kerkegebouwen. Theoderik besloot toen tot het zenden van een gezantschap onder leiding van paus Johannes I in eigen persoon. De haast waarmee de leden van dit gezantschap zich van hun taak probeerden te kwijten, kan zijn ingegeven door de wetenschap of het vermoeden dat Theoderik van zins was het leven van Boëthius en zijn lotgenoten afhankelijk te stellen van het resultaat van de missie. Toen dit negatief uitviel – de keizer bleek met name niet bereid de gedwongen bekering van ariane geloofsgemeenschappen ongedaan te maken – en het bericht daarover Theoderik bereikte, kan deze daarop gereageerd hebben door eerst Boëthius en vervolgens Symmachus te laten executeren, in de hoop dat Justinus zich althans van verdere acties tegen de arianen in het oosten zou laten weerhouden. Zo'n versie van de gebeurtenissen zou uitstekend te rijmen zijn met de laatste datering die we in de bronnen aantreffen: begin 526. Maar toegegeven moet worden dat Theoderik voor hetzelfde geld die maatregel vóór het vertrek van de delegatie kan hebben uitgevoerd en dat juist de vrees dat er nog meer koppen van Romeinse senatoren zouden rollen de paus en zijn metgezellen tot spoed heeft aangezet.

In de *Consolatio* rept Boëthius zelf met geen woord van de mogelijkheid dat hem nog enige hoop werd gelaten op afstel van executie, ofwel in verband met het wedervaren van het pauselijk gezantschap ofwel om een andere reden. Anderzijds ontbreekt ook iedere expressis verbis

geuite concrete doodsverwachting. Dat feit op zichzelf noopt ook tot enige voorzichtigheid bij de vergelijking van Boëthius' omstandigheden met die waaronder Plato zijn leermeester Socrates in de gevangenis met zijn vrienden laat verkeren en filosoferen. Dat Boëthius, zoals wel wordt aangenomen, de *Consolatio* wellicht niet heeft afgerond op de manier die hem voor ogen stond, is op zichzelf te rijmen met diverse veronderstellingen over de oorzaken waardoor hem respijt van enige omvang werd gegund, en helpt ons wat dat betreft niet veel verder.

Evenals de 'canonisering' van Socrates tot martelaar voor de filosofie misverstanden kan wekken, zo is het ook niet aan te bevelen de kerkelijke traditie klakkeloos te volgen en Boëthius de rang en het aureool van martelaar voor het christelijk geloof te verlenen, nog geheel afgezien van de receptiegeschiedenis van de *Consolatio*. In de eerste plaats kan het de aandacht afleiden van andere en belangrijker redenen waarom men de lectuur van zijn werk lonend kan vinden. In de tweede plaats kan het voedsel geven aan de misvatting dat hij zijn lot te wijten had aan zijn partijkeuze voor het 'ware geloof' tegen de ketterij van het arianisme (Theoderik). Wel moet zijn dood gezien worden tegen de achtergrond van een onontwarbaar samenstel van politieke, ideologische en theologische factoren, waardoor de verhouding tussen het (Oost-)Romeinse Rijk en het Gotische Italië werden bepaald. Het is heel waarschijnlijk dat Boëthius' theologische annex politiek-diplomatieke stellingname voor verzoening tussen oost en west het soort compromis impliceerde dat in de feitelijke verhoudingen van het moment door een van beide partijen juist als een extreme en gevaarlijke stellingname werd opgevat en dienovereenkomstig afgestraft.

Boëthius' dood werpt enig zijlicht op de rol van zijn vrouw Rusticana. Het is denkbaar dat dankzij haar de *Consolatio* voor het nageslacht is bewaard. In elk geval betoonde zij zich een strijdbare matrona door zich, na de Byzantijnse invasie van Italië (rond 540), ervoor te beijveren dat in de stad Rome alle standbeelden van Theoderik kort en klein geslagen werden. In verband met de *Consolatio* is het daarom verleidelijk haar rol een ogenblik te vergelijken met die van Xanthippe die, in huilen uitgebarsten, door Plato's Socrates uit zijn kerker wordt weggestuurd. Bij Boëthius beantwoordt daaraan iets heel anders: door Vrouwe Filosofie laat hij de muzen, wier klaaglijk gejammer hem bij de verkeerde overwegingen dreigde te doen verwijlen, de deur wijzen.

De vertroosting van de filosofie

Boek I

Hoe is onverdiend ongeluk te rijmen met de in het heelal werkzame harmonie en met het bestaan van een goede en rechtvaardige God? Met die vraag wordt B. geconfronteerd door de reflectie op de ervaringen die hem uit zijn 'vaderland' hebben 'verbannen' en in de kerker hebben doen belanden. Vrouwe Filosofie stelt hem zijn ware vaderland voor ogen, waaruit hij alleen door zichzelf, en wel vrijwillig, kan worden verbannen. Zij acht B., door affecten overmand, niet in staat tot het verduren van krachtige geneesmiddelen en maakt zich daarom op tot een geleidelijke, propaedeutische behandeling. Zijn oude filosofische inzichten moeten worden opgefrist en de vonk van zijn geloof in het goddelijke bestuur van de wereld moet tot een laaiend vuur worden aangewakkerd.

[I(m)]

- Zíngen¹ deed ik voorhéén, toen mijn jéugdig díchterhart tíerde,
 nú, sinds het lót mij tróf, héf ik slechts klachten² aan.
 Rouwmisbaar van de Muzen³ dicteert me wat ik moet
 schrijven,
 treurzang⁴ die mijn gedicht drenkt in een tranenvloed.
- 5 Hén althans kon wat anderen⁵ vrezen er niet van weerhouden
 nu ook op deze tocht trouw aan mijn zijde te gaan.
 De roem die ik (wat een geluk!) toen ik jong en pril was,
 vergaarde
 troost⁶ nu een oudere man: mij die het Fatum trof.
 Onverhoeds, door rampen verhaast, is de ouderdom al gekomen
 gaf mij Verdriet te verstaan: míjn bewind breekt nu aan!
- 10 Rijkelijk prematuur werd het grijs en dun om mijn slapen,
 kledij die al niet meer past: zo zwabbert de huid om mijn lijf.
 Gelukkig prijs ik een mens als de dood hem,⁷ nog jong,
 ongemoeid laat,
 maar, als zijn komst wordt verbeid, dán zich ook onverwijld
 meldt.
- 15 Vaak zie je evenwel hoe hij, doof voor die klachten, zich afwendt,
 wenende ogen niet sluit, maar ze hardvochtig negeert.
 Ach, toen Fortuna⁸ aan mij nog haar vluchtige gaven spendeerde,
 deed mij een jammerlijk uur haast kopje-onder gaan,
 maar, nu ze achter een wolk haar valse gelaat van mij afwendt,
 20 nu, ongewenst, ja vervloekt, sleept het bestaan zich maar
 voort.
 Waarom mij toch zo veelvuldig gelukkig geprezen, mijn vrienden?
 Wie is gevallen, heeft nooit vast⁹ in zijn schoenen gestaan!

[I(p)]

Terwijl ik dit in stilte¹⁰ bij mijzelf overwoog en mijn tranenrijke klacht
 aan het papier toevertrouwde, kwam het me voor dat aan mijn hoofd-
 einde een vrouw was komen staan¹¹ met een eerbiedwaardig gelaat,

waarin ogen fonkelden die een scherpte van blik verrieden die het gewone menselijke gezichtsvermogen verre te boven ging. Haar teint was fris en leek van jeugdige kracht te getuigen, maar voor het overige had een zo lange tijd zijn sporen in haar uiterlijk achtergelaten dat men zich niet kon voorstellen dat zij tot onze mensengeneratie behoorde. Haar lengte en postuur waren moeilijk te peilen, want nu eens ging zij menselijke proporties niet te boven, dan weer leek zij met haar kruin de hemel te raken, en wanneer zij nog hoger reikte, drong haar hoofd door het hemelgewelf heen en onttrok zich aan mensenogen.¹² Haar gewaad was van een onverwoestbare stof, maar uit de fijnste draden en met grote kunstzinnigheid geweven, door haar zelf,¹³ naar ik later uit haar eigen mond vernam. De ouderdom had het echter van zijn glans beroofd en het, als een beroete schildering, met een dof waas overdekt. Ingeweven in het gewaad waren twee Griekse letters te lezen: ter hoogte van de onderste zoom een π en bovenaan een θ .¹⁴ De twee letters leken te worden verbonden door trap treden die van de onderste naar de bovenste leidden. Schennende handen hadden zich echter kennelijk aan het gewaad vergrepen en er, waar ze maar konden, flarden van losgescheurd. In haar rechterhand hield ze boeken, in haar linker een scepter.¹⁵

Toen zij echter de muzen van de dichtkunst¹⁶ had opgemerkt die om mijn bed heen stonden en mij de woorden voor mijn jammerklachten dicteerden,¹⁷ maakte een vlag van woede zich even van haar meester en grimmig vlamden haar ogen, toen ze zei: Wie heeft die hoerige artiestes bij deze zieke¹⁸ toegelaten? Niet alleen kunnen ze hem geen enkel soelaas bieden voor zijn kwalen, maar met hun verleidelijk gif geven ze er nog voedsel aan ook. Zij zijn het immers, die het rijke vruchten dragende gewas van de rede onder de distels van de hartstocht verstikken en de mensen aan hun geestesziekten gewennen in plaats van hen ervan te verlossen. Iets anders zou het zijn, en het zou me niet raken, als jullie op de gebruikelijke manier met jullie verleidingskunsten succes hadden bij de eerste de beste; want bij een oningewijd¹⁹ iemand gaat dat niet ten koste van iets waarvoor ik me heb beijverd. Maar nu betreft het een man die met de filosofie van de Eleaten²⁰ en in de Academie is grootgebracht. Daarom, van hem vandaan, sirenen²¹ met jullie dodelijke charmes! Laat de zieke over aan de zorgen van mijn muzen. –

Aldus krachtig terechtgewezen richtten de leden van het muzenkoor hun blik ongemakkelijk op de grond en vervolgens verlieten ze, met een blos van schaamte, bekommerd het vertrek. Maar intussen

kon ik, omdat mijn ogen door tranen werden omfloerst, niet uitmaken wie die vrouw met dat onbetwistbare gezag was, en kon ook geen woord uitbrengen. Ik staarde slechts naar de grond en wachtte verder maar zwijgend af wat zij nog zou doen. Toen kwam ze dichterbij, nam plaats aan mijn voeteneinde en richtte haar blik op mij, die een en al treurigheid was en de doffe blik naar beneden gericht²² hield, en hief in de volgende verzen een klacht aan over mijn ontreding.

[2(m)]

Ach,²³ hoe péilloos diep²⁴ dóólt hij daar rónd als,
 verzwakt en afkerig van 't licht²⁵ ín hem, hij vér weg
 duisternis najaagt en heul buiten zichzelf zoekt,
 telkens wanneer, als een vlaag hartstocht hem teistert,
 5 zorgen hem golvenhoog boven het hoofd gaan.
 Eens²⁶ toch, eens was hij vrij, wijd-open stond toen
 de hemel en was hij gewend díe baan te volgen.
 Het rozenrood licht van de zon kon hij aanschouwen,²⁸
 't kille schijnsel der maan was hem vertrouwd toen.
 10 Ook hoe elke planeet telkens weeromkeert,
 lussen aan cirkelgang rijgt,²⁹ krommend zijn kring draait,
 rekende hij toen uit, dat alles beheersend.
 Toen wist hij ook waardoor loeiende stormwind
 het zeevlak opzweept tot één bruisende golfslag;
 15 hoe 'n bries het gewelf tot gestaag wentelen aandrijft;³⁰
 waarom als Avondster, láát, zinkt in de golven
 zij die aan oostelijke kim 't morgenrood voorgeat,³¹
 wat, in het voorjaar, het weer tempert en mild maakt,
 de aarde met bloemen tooit, blossen van weelde,
 20 en wie, als het jaar weer wast, herfsttij teweeg brengt,
 – volte die mondt in een vracht drachtige druiven –:
 niets was er wat zich verborg, niets was zo duister
 of hij doorzocht het toen wél, zín licht bescheen het.³²
 Nu is zijn geestkracht gedooft, krachteloos steunt hij
 25 onder de druk van een loodzwaar juk op zijn schouders,
 en ketenen die zijn gelaat neerwaarts doen buigen
 maken dat nu zijn blik, ach, op de grond is gericht.

Eerste druk 1990
Derde, herziene druk 2010

ISBN 978 90 263 2292 1
© 1990, 2000, 2010 R.F.M. Brouwer
Omslagontwerp Marry van Baar
Omslagillustratie © Leonard de Selva/Corbis

Verspreiding voor België:
Veen Bosch & Keuning uitgevers n.v., Wommelgem